

SYNTAX A FONOLOGIE STAROČESKÉHO SUPINA

Markéta Ziková & Petr Karlík, FF MU
zikova@phil.muni.cz, pkarlik@phil.muni.cz

1. Problém

- základní slovesa pohybu (*jet, jít*) mají specifické vlastnosti¹
- (1)
- a. supletivismus: *jí-t, jd-u, še-l, (při)-šed*
 - b. specifické tvoření futura: *pů-jd-e, po-jed-e*
 - c. mají determinované/indeterminované formy: *jít/chodit, jet/jezdit*
 - d. gramatikalizují se: *jde to snadno odstranit, pojd'me si tykat, kdy půjdeš nakoupit* (≠ nutně „pohybovat se po vlastních nohou“)
- ve stč. také seletovala specifickou formu, tzv. *supinum*²
- (2)
- cizozemec *nepřišel jest hledat* dobra tvého [DalV]
ktož *přijde kupovat* k němu, pekař bude říci jemu [HradS]
přijel Rasin [...] k Jeruzalémi městu *bojovat* proti němu [Pro]
- na první pohled je forma komplementu pohybových V stejná ve stč. i v nč.
- (3)
- šel hledat* svá zavazadla, *odpoledne jdu kupovat* dárky, *pojede bojovat* o olympiádu
- cílem našeho příspěvku je ukázat, že tento první pohled je klamný
 - východiska:

1. Stč. formy *hledat, kupovat, bojovat* a jejich nč. pendanty reprezentují **dvě různé morfosyntaktické struktury** (*supinum* a *infinitiv*), což se projevuje na tom, že:
a) mají různý aspekt, b) jejich komplementy mají odlišný pád, c) mají odlišné fonologické vlastnosti

2. Nč. infinitivní formy *hledat, kupovat, bojovat, ...* vznikly **restrukturací morfosyntaktické struktury**, která v sobě zahrnovala stč. supinální formy:

[[[hled]a]t]_{SupP1}]_{InfP} → [[[hled]a]t]_{InfP}

3. Nahrazení supinálních forem infinitivními lze interpretovat jako **nahrazení specifických forem méně specifickými**, což je typický diachronní proces.

¹ Podobné vlastnosti mají pohybová V např. i v angličtině; srov. *I go* (préz.), *I went* (prét.); *He goes and buy bread* („Jde koupit chleba“ ≠ nutně po vlastních nohou), ale *He goes and cries* („Jde a pláče“); viz např. Carden & Pesetsky (1977).

² Data, s nimiž pracujeme, jsme získali ze dvou elektronických zdrojů:

- Staročeská textová banka (<http://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx>) – texty z poč. 14. stol. do poč. 16. stol.

- Diakorp (<http://ucnk.ff.cuni.cz>) – omezeno na texty ze 14. – 17. stol.

2. Diachronní gramatiky – analogie

- podle diachronních gramatik vznikly nč. infinitivní formy typu *hledat* analogií podle homonymních stč. supinálních forem; srov. např. Gebauer (2007:586), Zubatý (1980:49), Lamprecht et al. (1986:241)
- gramatiky popisují cestu od stč. supina *hledat* k nč. infinitivu *hledat* následovně:
 - (4) 1. sup. a inf. mají **odlišné sufixy**: *hled-a-t* vs. *hled-a-ti* a **komplementární distribuci**:
- komplement pohybového V = supinum (-t), kompl. fázového V = infinitiv (-ti)
tu on *jide* jie *hledat*; *počěchu* ho pilně *hledati* [ŽivO]
(do konce 14. stol.)

2. sup. a inf. mají **odlišné sufixy** (-t vs. -ti) a **paralelní distribuci**:
- kompl. pohybového V = sup. (-t) / inf. (-ti), kompl. fázového V = inf. (-ti)

3. sup. zaniká, je plně **nahrazeno inf.**, který je derivován sufixem **-ti**
- kompl. pohybového/fázového V = inf. (-ti)
(např. Gebauer (2007:585) uvádí, že v Blahoslavově překladu NZ je komplementem pohybových V vždy inf. na -ti)

4. inf. je paralelně derivován sufixy **-t / -ti**, postupně vítězí sufix **-t** (2. pol. 20. stol.)
šel ji *hledat*; *začali* ho *hledat*
- analogická interpretace změny popsané v (4) je ale problematická, a to minimálně ze dvou důvodů:
 1. předpokládá, že jedna kategorie (*sup.*) „posmrtně“ ovlivnila jinou kategorii (*inf.*)
 2. předpokládá něco jako parciální analogii: sup. ovlivnilo pouze formu inf., nikoli jeho morfosynt. strukturu, jeho formu přitom ovlivnilo jen zčásti

3. Vlastnosti stč. supina a nč. t-ového infinitivu v kontextu pohybových V

- stč. sup. formy derivované sufixem **-t** se od nč. inf. forem na **-t** liší jak co do fonologické, tak i co do morfosynt. struktury

3.1 Morfosyntax

- stč. sup. je derivováno jen z imperfektiv, a to i tehdy, když je událost popisovaná supinem interpretována jako telická³

³ Jiná situace byla podle Večerky (2006) ve stsl., kde supinum nemělo omezený aspekt. Impf. i pf. supinum existuje i v současné slovinštině, srov. Marušič & Žaucer (2005).

- (5) příkaza jim, aby šli odtad *kázat* a *učit* po rozličných městech [ŽivK]
a vstav zítra i jide na zahradu *dělat* [ŽivO]
nevchoď v duom v kvasovný ani choď *plakat* ani jich těš [Pro]

jeden z svatých otcuov jide *navštěvovat* druhého pústenníka [ŽivO]
jednu bratřie přijidechu k němu *navštěvovat* jeho [ŽivO]
pak potom jede césař do Říma *dělat* jednoho paláce [BenTw]

- nč. *t*-ový inf. aspektuální omezení nemá (data ze SYN2005)

- (6) pf./pf. nechala uvnitř klíče a *odešla nakoupit*
pf./impf. francouzské prostitutky *vyšly protestovat* do ulic
impf./pf. ve všech případech dotyčný *odchází hodit* šavli
impf./impf. v zimě *chodil sáňkovat*

- je-li sup. derivováno z tranzitivního V, pak jeho komplement má formu Gen

- (7) Gen: jdu *připravovat* vám miesta [ŽivK]
Acc: mají za zlé i za hřiech *život připravovati* [Mand]
Gen: pak potom jede césař do Říma *dělat* jednoho paláce [BenTw]
Acc: počal *dělati* hrady a města [BenTw]

- nč. tranzitivní inf. na *t* má komplement v Acc

- (8) po obědě si všichni šli *mýt ruce*, pojedu *vyzvednout děti*

3.2 Fonologie

- u jednoslabičných nefinitních kmenů je kořenový/kmenový vokál v sup. buď krátký (V), nebo dlouhý (VV), stejně jako u jednoslab. *l*-ových participií⁴

- (9)
	supinum	<i>l</i> -ové part.
V	žat, spat, plut, pít	žal, spal, plul, pil
VV	lát, stát, tát, bát, vát, sát	lál, stál, tál, bál, vál, sál

- u jednoslabičných nefinitních kmenů je kořenový/kmenový vokál v *t*-ovém inf. vždy dlouhý (VV), narozdíl od *l*-ových participií; výjimky: *moct, jet, spět, smět, lpět, pět, zet; chvět/chvít, čpět/čpít*

- (10)
	infinitiv	<i>l</i> -ové part.
V	---	žal, spal, plul, pil
VV	žít, spát, plout, pít
lát, stát, tát, bát, vát, sát	lál, stál, tál, bál, vál, sál

- u jednoslabičných nulových kmenů, u nichž je kořen zakončen na *k* má sup. krátký V a končí na *c*, inf. má dlouhý V a končí na *ci/t*

⁴ Srov. Gebauer (1958:80): „V inf. *láti* (z *lajati*), *státi* (ze *stojati*) atd. je délka etymologická; pro supinum není tu dokladu, ale bylo bezpochyby též dlouhé: *lát* atd.“

(11)	inf.: VV...ci/t	sup.: V...c	l-ové part.
	pěci/t, vléci/t	pec, vlec	pekl, vlekl

3.3 Shrnutí

- stč. a nč. formy zakončené na *t*, které jsou komplementem pohybových V, reprezentují odlišné morfosynt. struktury, protože a) mají odlišné aspektuální vlastnosti, b) jejich komplement má odlišný pád
- jejich morfosynt. struktura pak determinuje jejich fonologické vlastnosti

4. Templatická fonologie – infinitivní templát

- u jednoslab. kmenů se V (kořenový/kmenový) v infinitivu dluží, v supinu zůstává krátký; dlouhý kořenový V (vždy je to *a*) zůstává v obou formách dlouhý

(12)	supinum	infinitiv
V	pí-t, plu-t, sp-a-t, br-a-t, ml-e-t	pí-t, plou-t, sp-á-t, br-á-t, ml-í-t
VV	lá-t, stá-t, tá-t, bá-t, sá-t	lá-t, stá-t, tá-t, bá-t, sá-t

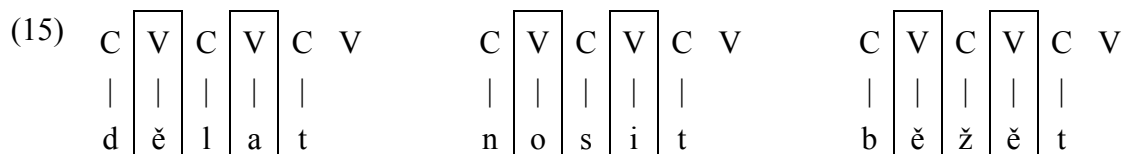
- Scheer (2004), Caha & Scheer (2008) ukazují, že dlužení v nč. infinitivu je motivováno existencí **templátu**
- templát = fonol. omezení na morfosynt. strukturu; viz semitské j., kde kořeny tvoří konsonantický skeleto, do něhož se v různých morfosyntakt. kontextech vkládají vokály, např. $\sqrt{\text{ktb}}$ "psát", *kitab* "kniha, Sg.", *kutub* "knihy, Pl.", *yaktubu* "3Sg prez."
- infinitivní templát v češtině: min. velikost = 2 mory
- autosegmentální fonologie: délka není vlastnost segmentů, ale vlastnost struktury → rozdíl [a] vs. [a:] = rozdíl 1 mora vs. 2 mory; mora = slabičné jádro zaplněné segmentem

(13)	V	V C V
		└─┬─┘
	a	a

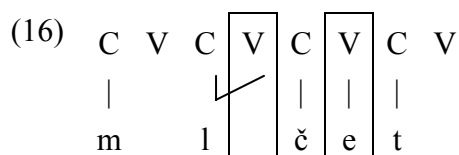
- infinitivní templát v nč. = min. 2 mory, proto se krátký kořenový/kmenový V v inf. dluží; l-ové participium templatická kategorie není, proto se s kořenovým/kmenovým V nic neděje:

(14)	$\sqrt{\text{nes}}$ + tematická \emptyset : nes- \emptyset -l vs. nés- \emptyset -t
	$\sqrt{\text{sá}}$ + tematická \emptyset : lá- \emptyset -l vs. lá- \emptyset -t
	$\sqrt{\text{sp}}$ + tematické -a: sp-a-l vs. sp-á-t

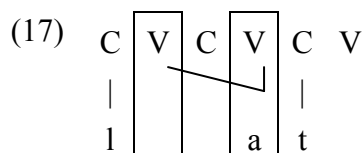
- inf. 2morový templát může být naplněn různými způsoby:
- kořenový V (1m) + tematický V (1m)

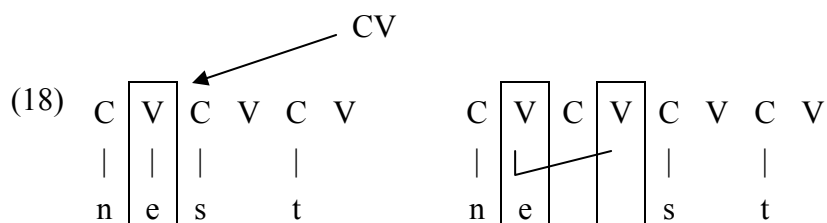
- kořenová slabičná L (1m) + tematický V (1m)

- kořenový V (jen *a*) je lexikálně dlouhý (2m)

- kořenový/kmenový V je lexikálně krátký, má tedy velikost 1 m, proto je nutná intervence syntakticko-fonologického rozhraní → poskytnutí 1morového prostoru → vložení prázdného CV → zdloužení krátkého V

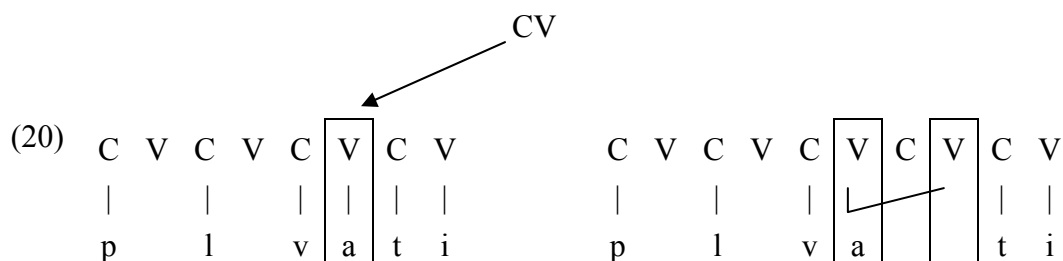

- fungování templátu dobře ilustrují inf. obsahující kořeny typu $\sqrt{\text{CLC}} < \text{psl. CL}_\text{b}/\text{bC}$
- ve stč. byly L v kontextu C_C buď slabičné, nebo neslabičné, podle jejich historie, v nč. jsou všechny interkonsonantické L slabičné

(19)

psl.	C _b /bLC	CL _b /bC
stč.	CL _c C	CLC
nč.	CL _c C	CL _c C

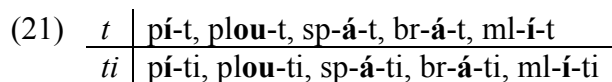
- rozdíl mezi slabičnou a neslabičnou L je moraický → slabičná L = 1 m, neslabičná L má status jako každý jiný konsonant → není moraická
- z toho vyplývá následující predikce: u stč. inf. obsahujících psl. kořeny $\sqrt{C\bar{L}LC}$ bude tematický V krátký, u inf. s psl. kořeny $\sqrt{CL\bar{L}/\bar{L}C}$ se tematický V prodlouží
- data tuto predikci potvrzují: mlč-e-ti, mlč-e-l (< мльч) vs. plv-á-ti, plv-a-l (< рльв), slz-ie-ti, slz-e-l (< слъз), krst-í-ti, krst-i-l (< кръст)

- V v stč. supinu se, pokud jde o délku, choval stejně jako v *l*-ovém participiu V, nic se s ním nedělo → **supinum na rozdíl od infinitivu není templatická kategorie**

5. *t*-ový vs. *ti*-ový infinitiv

- chování V v inf. je stejné u inf. zakončených na *t* i u inf. zakončených na *ti*

- fakt, že V se prodlouží *i* u inf. na *ti*, ukazuje na to, že koncové *i* není součástí inf. templátu, jinak by naplnilo 2morový templát (kořenový/kmenový V + inf. *i* = 2 m)

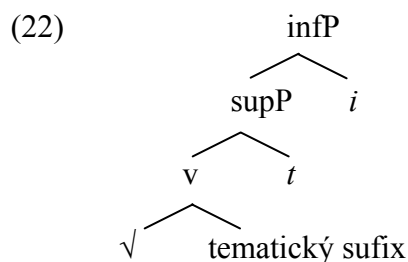
6. Stč. supinum a infinitiv, nč. infinitiv: hypotézy a jejich predikce

6.1 Hypotézy

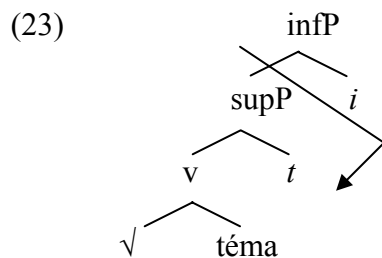
- hypotéza 1: řetězec *ti* nereprezentuje jeden, ale dva morfémy: *-t-i* → hranice templátu je izomorfní s morfosynt. hranicí mezi sufixy *-t* a *-i*
- tato hypotéza koresponduje s tím, jak jsou templáty definovány: fonologická omezení definovaná morfosynt. strukturou
- hypotéza 2: stč. inf. zahrnuje ve své struktuře sup. → inf. a sup. sdílejí morfém *-t*, inf. má navíc morfém *-i* → ve stč. je pouze *-i* infinitivní sufix
- hypotéza 3: v diachronní perspektivě došlo k restrukturaaci inf. forem: fci inf. sufixu vedle morfému *-i* získává i morfém *-t*

6.2 Predikce

- predikce 1: Jestliže stč. inf. zahrnuje ve své struktuře sup., pak to znamená, že sup. je specifičtější kategorie než inf. → inf. má širší distribuci než sup.
- ANO: sup. je komplementem uzavřené skupiny sloves, inf. se objevuje ve více různých syntakt. kontextech (komplement fázových V, modálních V, v konstrukcích s Dat atd.)

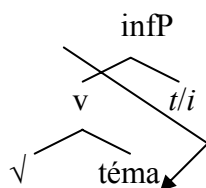

- predikce 2: Jestliže je stč. inf. méně specifický než supinum, pak ho může nahradit, což ale neplatí *vice versa*.
- ANO: náhrada specifičtějších morfosynt. forem méně specifickými je pro diachronní procesy typická; srov. též zánik aoristů a imperfekt a jejich nahrazení préteritem, zánik duálu a jeho nahrazení plurálem, ...
- predikce 3: Jestliže je sup. podmnožinou inf., pak by měla platit tato implikace: jazyky, které mají sup., mají i inf., ale ne *vice versa* – existence inf. neříká nic o existenci sup.
- ANO: současná slovinština a lužická srbština mají jak sup., tak i inf., současná čeština má jen infinitiv, nevíme o žádném jazyce, který by měl jen supinum
- predikce 4: Jestliže stč. sup. je podmnožinou inf., pak inf. templát je definován jako struktura pod hlavou infP, kde sedí inf. koncovka *-i*.
- ANO: vložení morfému *t* do struktury, tj. do pozice hlavy supP, nemá žádný fonologický vliv na vokalickou délku → v sup. zůstává kvantita V zachována

- predikce 5: Jestliže templát je definován jako struktura pod hlavou infP, pak by jeho existence měla být nezávislá na kvalitě konkrétního morfému, který sedí v pozici hlavy infP.
- ANO: v nč. může být v pozici hlavy infP jak původní inf. sufix *-i*, tak i pův. sup. sufix *-t* → templát v oboujím případě funguje stejně; srov. *pěci/péct, vléci/vléct* apod.

(24)

6. Závěr a úkoly (pro P. Karlíka)

- v našem příspěvku jsme ukázali, v čem se liší na první pohled identické stč. a nč. *t*-ové formy v fci komplementu pohybových V
- uvedli jsme argumenty pro to, že nč. *t*-ové inf. formy vznikly restrukturací pův. *ti*-ových forem, které v sobě zahrnovali sup. sufix *-t*
- neukázali jsme, jakou morfosynt. strukturu mají pohybová V (Proč jsou ve stč. komplementem pohybových a fázových V různé formy (*supinum*, *infinitiv*), když oba typy sloves shodně selektují impf. Aspekt?)

Bibliografie

- Caha, Pavel & Tobias Scheer. 2008. The syntax and phonology of Czech templatic morphology. In *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics. The Stony Brook Meeting 2007*, A. Antoneko, J. Bailyn & C. Bethin, 68–83. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- Carden, Guy & David Pesetsky. 1977. Double-verb constructions, markedness, and a fake coordination. In *Papers from the 13th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, vol. 13, 82–92. Chicago, Illinois
- Cardinaletti, Anna & Giuliana Giusti. 2001. “Semi-lexical” motion verbs in Romance and Germanic. In *Semi-lexical categories. On the function of content words and the content of function words*, N. Corver & H. van Riemsdijk (eds.), 371–414. Walter de Gruyter.
- Gebauer, Jan. 2007. *Historická mluvnice jazyka českého IV. Skladba*. 2. vyd. Praha: Academia.
- Marušič, Franc & Rok Žaucer. 2005. On phonologically null verbs. *Go and beyond*. In *Proceedings of ConSOLE XIII*, 231–248. Leiden.
- Scheer, Tobias. 2004a. O samohláskové délce při derivaci v češtině. In: *Čeština – univerzália a specifiká 5*, Hladká, Z. & P. Karlík (eds.), 224–239. Praha: NLN.
- Večerka, Radoslav. 2006. *Staroslověnština v kontextu slovanských jazyků*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Zubatý, Josef. 1980. *České sloveso*. Praha: Academia.